

Duplum

V. KRABI

1918

1919

JÄRVAMAA
KAITSEPATALJON
VABADUSSÕJAS

JÄRVAMAA KAITSEPATALJON

VABADUSSÖJAS

1918—1919

A-8453₁₁

V. KRABI

JÄRVAMAA
KAITSEPATALJON
VABADUSSÕJAS
1918—1919

19695

VABADUSSÕJAS LANGENUD JÄRVAMAA KANGELASTE
MÄLESTUSMARGI PÜSTITAMISE KOMITEE KIRJASTUS
PAIDES 1932.

2

156152

A-8453

EESSÕNA.

Käesolev brošüür ilmub 11. dets. 1932. a. Paides korraldatava Järva omakaitse mälestuspäeva puhul. Kuna raamatukese väljaandmise mõte tekkis alles nädal tagasi, siis on mõistetav, kui temas leidub puudusi.

Raamatukese ülesandeks pole pakkuda strateegilist või sõjaajaloolist uurimust, vaid anda mõningaid kokkuvõtlikke andmeid Järvamaa kaitsepataljoni tekkimisest ja tegevusest. Peale mõningate käepärast olevate dokumentide on töö juures kasutatud ka kaasaeglaste jutustusi. Suurema hulga väärtuslikku materjali andis lahkesti kasutada Järvamaa kaitsepataljoni endine kantselei juhataja hr. Joh. Tohvelmann. Ka oli nende ridade kirjutajal, kes pataljoni asutamise juures oli ja staabis töötas, mõnigi leheke märkmetega järel ja mõnigi sündmus meeles. Avaldatud dokumentide kirjaviis on jäänud muutmata.

Sõja eelpäevade kirjeldus, samuti teated Vabadussõja üldise käigu kohta, on võetud raamatutest: J. Soots — „Eesti vabadussõda“, A. Vaga — „Viru väerind vabadussõjas“ ja E. Laamann — „Soomusron-
gide diviis vabadussõjas“.

Raamatu kaanejoonistis on kunstnik A. Roosilehelt.

Tänu kõigile, kes kirjutise koostamisel kaasa aitasid!

7. XII. 32.

V. K.

Kol.-leitnant Konstantin Kanep.
Järvamaa kaitsepataljoni ülem.

Sünd. 23. sept. 1893 Saaremaal Pärsama vallas väikekohapidaja pojana. Õppis Pärsama kihelkonnakoolis ja Kuresaare linnas. Teenis Tallinnas suurmaapidajate kultuurbüroos 1911—1914. Maailmasõja alul astus Vene sõjaväkke, kus teenis sõja lõpuni. Lõpetas 1916. a. sõjakooli. 1. Eesti polku ilmus 12. aprillil 1917 ja teenis selles kuni 5. apr. 1918. Vabadussõja alul ilmus 1. Eesti polgu koosseisu. Järvamaa kaitsepataljoni ülemaks määrati 18. dets. 1918. Praegu Toompea lossi komandant.

SÕJA EELPÄEVAD.

Saksa okupatsioonivõimud Eestimaal hakkasid maa valitsemisvõimu Eesti ajutisele valitsusele üle andma 11. nov. 1918. a. Ajutine valitsus hakkas kohe korraldama riigikaitset. 12. nov. kuulutati välja kaitseliidu asutamine. Kaitseliidu tegelikuks asutajaks ja juhatajaks oli Johan Pitka, kes läks asutatud soomusrongidega lahingusse. Vormiliselt oli kaitseliidu juhatajaks end. esimese polgu ülem kindral E. Pöder, kes määrati 17. dets. ajutise valitsuse poolt operatiivstaabi ülemaks. Kaitseliidu organisatsioonide loomiseks maakondades määrati endisi Eesti sõjaväe ohvitseri. Järva- maale ja Paide linna määrati polkovnik Puskar.

Kaitseliit pidi koosnema vabatahtlikkudest ja kujundama sõjaväelise organisatsiooni, mille ülesandeks oli võimu okupatsioonivägedelt üle võtta ja maal korda pidada kuni politsei ja sõjaväe loomiseni.

16. nov. ajutine valitsus kuulutas välja v a b a t a h t l i k u mobilisatsiooni. Kutsuti rahvaväkke ilmuma kodanikke 21—35 eluaastani. Kavatseti kujundada üks diviis, mis pidi koosnema 6 jalaväerügemendist, vastava kahur-, inseneri- ja ratsaväega, kokku kuni 25.000 mehest. Sõjainistriks sai pääminister K. Päts, peastaabi ülemaks kindralstaabi kindralmajor A. Larka.

Vabatahtlik mobilisatsioon ei annud oodatud tagajärgi, sest kokku tuli ainult mõnisada meest ja neistki paljud niisugused, kes kergel viisil tahtsid teenida, n.ö. „soomust teha“. Peale enamlaste esimesi pealetungikatseid 27. nov. 1918. a. kuulutati välja sunduslik mobilisatsioon ja kutsuti lipu alla 6 aasta mehed. Mobilisatsiooni ei suudetud veel läbi viia, kui juba sõda algas.

SÕJA ALGUS.

Kuigi Bresti rahulepingu järele Vene valitsus loobus Eestimaast, hakkasid Vene väed kohe lahkuvate Saksa vägede järele tungima piirimaadesse, et seal takistada kohalikkude valitsuste tekkimist. Nõukogude Vene valitsus ei tunnustanud Eesti ajutist valitsust K. Pätsuga eesotsas, vaid Jaan Anveldi kommunistlikku valitsust, mis 24. veebr. 1918 oli põgenenud Tallinnast Venemaale. Anveldile anti luba juba augustis 1918 asuda kommunistliku eesti kütidiviisi formeerimisele. Laenuna anti temale 10 miljonit kuldrubla, mis pidi tagasi makstama võidetud sõjasaagist. Eesti kütidiviis oli ainult nime poolest eesti diviis, kuna enamus selles oli venelastel. Eesti ajutine valitsus oli küll asunud riiki valitsema, kuid tekkiva sõja vastu ta oli ette valmistamata. Sõjaväe loomiseks olid küll juhid, võis saada sõdureid, kuid puudus varustus.

Eesti Vabadussõja peateatriks sai maa-ala, mis ida poolt piiratud sihiga: Petrograd-Ostrov ning lääne ja loode poolt sihiga Jägala-Raasiku-Paide-Viljandi-Mõisaküla-Heinaste.

22. nov. 1918. a. tungis salkkond enamlasi Jamburist Narva poole, kuid löödi veel kohal oleva saksa piirivalve poolt tagasi. 25. nov. enamlased vallutasid Pihkva.

28. nov. ööl enamlased tungisid uuesti Narva peale, kuid jällegi tagajärjeta. Et saksa sõjaväed lahkusid samal ajal Eestist ja Eesti sõjaline jõud oli kohapeal nõrk, tuli Narvast siiski taganeda. 8. detsembril vaenlane vallutas Jõhvi, 10. dets. Aseri vabriku, 15. dets. Kunda, 16. dets. Rakvere, kusjuures meie vastupanek oli nõrk mitte ainult sõdurite vähese arvu, vaid ka nende halva meeoleolu pärast. Kagurindel vaenlane vallutas 30. novembril Petseri, 8. detsembril Võru, 14. detsembril Kooraste ja Kanepi mõisa ning 17. detsembril Valga.

JÄRVAMAA LÖÖGIPATALJONI ASUTAMINE.

Sarnane oli olukord, kui Paides Järva maavalitsuse ümber koondunud tegelastel tekkis mõte organiseerida kohapeal sõjaline jõud, et astuda vastu pealetungivale vaenlasele. Peab tähendama, et meeleolu oli üldiselt ärev ja mitte ainult maal, vaid ka pealinnas. Ajutise valitsuse informatsiooni kiri meie välisesindusele (vaata A. Vaga, Viru väerind, lehek. 57) kujutab meie olukorra peaaegu lootusetuks. Muuseas kirjutatakse: „Kuid paistab ja väga on karta, et täieline Eesti iseseisvus kaua vastu ei pea ja võib olla mõne päeva jooksul maad peab andma uuele valitsusele, Vene nõukogude valitsusele“.

Paide delegatsioon, kes läks Tallinna luba nõutama kohapeal kaitsepataljoni organiseerimiseks, võeti 17. dets. seal vastu võrdlemisi külmalt; ei usutud, et Paides saab asja väeosa korraldamisest. Tolleaegsel sõjaministril K. Pätsul jätkus aga rohkem optimismi ja samal päeval ta andis välja järgmise volituse Jakob Sõnajala ja Peet Johansonini nimele:

Eesti Ajutine Valitsus
SÕJAMINISTEERIUM
„17“ detsembril 1918. a.
Nr. 923
Tallinn

VOLITUS.

Sellega volitan Järva maakonnanõunikku Jakob Sõnajalga ja maanõunikku Peet Johansonini Järvamaal löögipataljoni asutama. Neil on õigus igal pool ja igal ajal vabalt liikuda, asutiste poole pöörduda, vabatahtlikke, ka kutsealisi mehi löögipataljoni vastu võtta, neile sõjariistu, laske-
moona ja muid tarbeaineid nõutada. Sõjaliselt käib Järvamaa löögipataljon harilikus korras vägede juhatuse alla. Iga löögipataljoni liige muutub pealeataljoni vastuvõtmist harilikuks

sõjameheks, kelle kohta kõik sõjaväelised korraldused maksvad on. Ohvitseri pataljoni määrab sõjaväe ülemus harilikus korras. Ülespidamise kulud kannab riik ja ka kogukond, kui nad vabatahtlikult ühe osa oma kanda võtavad. Patalloni peab kõige hiljemini nädala pärast loogivalmis olema.

Kõik asutised ja ametnikud on kohustatud ülevalnimetatud patalloni asutajatele igapidi abiks olema.

(Sõjaväe peastaabi pitsat)

Sõjaminister *K. Päts*.
Sekretäri abi *R. Övel*.

Ühtlasi avaldati 17. dets. järgmine päevakäsk: (R. T. nr. 9 — 24. XII — 18).

PÄEVAKÄSK NR. 3.

Nimetan leitnant Kanepi Järva loogipataljoni ülemaks ja käsin teda kohe Paidesse teenistusepaika ära sõita ning viibimata patalloni asutamise käsile võtta.

Kindral *Pöder*.

Leitnant Kanep (vaata eelpool pilt ja elulugu) sat-
tus patalloni ülema kohale juhuslikult. Kui põhimõtte-
line nõusolek patalloni asutamiseks antud, kästi paid-
lasi endid otsida ohvitseride reservist sobiv kandidaat
patalloni organiseerijaks. Reservis ohvitseridest puu-
dust ei olnud, kuid keegi ei söandanud võtta omale
seda vastutusrikast ülesannet, kas silmapilgul valitseva
lootuseta meeoleolu tõttu, või hirmutas neid loogi-
patalloni nimetus. Juhuslikult oli kuulnud sellest
leitnant Kanep, kes oli paidlastele siis täiesti tundmata,
ja pakkus ennast. Kaup oli muidugi kohe koos ja
juba järgmisel päeval oli leitnant Kanep Paides.

Raske oli muidugi mittemillestki luua tugev väeosa, kes võiks vastu astuda võidukalt edasitungivale vaenlasele, kuid olukord kohustas. Leitnant Kanepil olid abiks sõjaministri poolt laiaulatuslike volitustega varustatud J. Sõnajalg ja Peet Johanson. Töötati palavliku kiirusega ööd-päevad. Juba 18. detsembril ilmus esimene päevakäsk. Kuna ohvitseri veel kohal polnud, nimetati ajutiselt pataljoni juhtivatele kohtadele kohalikud seltskonna- ja omavalitsustegelased. Esimene päevakäsk on järgmine:

JÄRVA MAAKONNA LÖÖGIPATALJONI PÄEVAKÄSK NR. 1.

18. detsembril 1918. a. Tegevas väes.

§ 1.

Sõjaministri käsul asun täna Paides kohaliku maakonna löögipataljoni organiseerimisele.

§ 2.

Nimetan ajutiselt minule usaldatud pataljoni teenistusesse ilmunud rahvaväelastest:

Majandusjaoskonna juhatajaks *Richard Janson*
Pataljoni adjutandiks *Peet Süllaku*.

Majandusjaoskonna asjaajajaks *Joh. Ehrenvert*
Majandusjaosk. vanemaks kirjutajaks *Theodor Raudsepp*.

Reajaoskonna vanemaks kirjutajaks *Kristjan Rumvolt*.

§ 3.

Pataljoni asukohaks ja kogumisepunktiks võtan oma alla Paide linnavalitsuse nõusolemisel linna algkooli ruumid.

Pataljoni ülem

ülem-leitnant *Kanep*.

Päevakäsuga 19. dets. nr. 2 nimetatakse pataljoni arstiks dr. *P. Naaris*.

Olgu tähendatud, et operatiivstaabist määratud ohvitserid jõudsid kohale väga suure hilinemisega ning pataljoni ülem oli sunnitud korduvalt telegraafi teel kiirustama nende väljasõitu. Päevakäsuga 23. dets. nr. 4 kantakse pataljoni nimestikku ja arvatakse palgale ohvitserid: 1) lipnik Treilman (kohal juba 20. XII), 2) leitnant Kask, 3) leitnant Narustrang, 4) lipnik Liik, 5) lipnik Husman, 6) lipnik Berg, 7) leitnant Alver, 8) lipnik Schmidt, 9) lipnik Sangernebo ja 10) leitnant Uuesson.

24. dets. päevakäsuga nr. 5 nimetatakse käskude-täitjaks ohvitseriks leitnant Hindper, adjutandiks leitnant Kask, viimane Peet Siilak'i asemele, kes vabaneb teenistusest. Majandusejaosk. ülemaks määratakse leitnant Alver, R. Jansoni asemele, kes asub oma otseste ülesannete täitmisele Järva maavalitsuse toitlusosakonna juhatajana. Pataljoni varustamisel oli maavalitsusel täita suur ja raske ülesanne.

Samal päeval asuti formeerima 1. ja 2. roodu. Ülemateks määrati 1. roodu — leitn. Narustrang, 2. r. — lipnik Liik.

Pataljoni staap asus linna algkooli ruumes. 23. dets. viidi staap üle saksa klubi ruumidesse.

27. nov. väljakuulutatud mobilisatsioon ei annud segaste olude tõttu rahuldavaid tagajärgi. Ka kaitseliit ei täitnud temalt oodatud ülesandeid. Seda mitte ainult Paides, vaid ka mujal, sest pea kõiki valdas arvamus, et enamlastele vastu hakata on mõttetu. Nii telegrafeerib kindral-major Tõnisson Tallinna: „Kaitseliit kui organisatsioon, kes maal korda pidama ning teda röövsalkade eest kaitsma peab, ei vasta ka koguni väheselgi määral oma ülesannetele. Kui püssid ja padrunid kätte saadud, hulguvad mehed ümber, püssid seljas, mängivad kaitsjate osa ning paugutavad püssi. Kui vaenlane 10—12 versta peale liginend, paneb kogu kaitseliidu organisatsioon plehku. Praegu seisab meie väerind Valgejõe jooksul, Ambla kaitseliit on aga juba ammugi kogu oma koosseisus ühes ülematega ära jooksnud.“

Väike-Maarja kaitseliidu juhte ühes automaatpüssidega võis Paides näha juba siis, kui enamlased polnud veel Väike-Maarjat vallutanud. Pataljoniga nemad liituda ei tahtnud, vaid ruttasid Tallinna poole. Kuigi Paide kaitseliidule tema terves koosseisus etteheiteid teha ei saa, oli siiski võimata formeerida temast löögrühma. Paide kaitseliidu ülemaks oli päevapiltnik Voldeemar Thomson, kes kõigi pingutuste peale vaatamata ei suutnud kaitseliidu alal nimetamisväärset korda saata. Esimesteks pataljoni reameesteks olid siiski kaitseliitlased ja mõnikümmend vabatahtlikku. Veidi hiljemini liitus nendega Paide õpilaste rühm. Nii selgub, et pataljoni asutamisel oli suur puudus meestest. Et sellest üle saada, sõjaministeeriumi volinikud J. Sõnajalg ja P. Johanson 17. dets. 1918. a. kuulutasid välja

JÄRVAMAA SÕJAVÄELISE VALITSUSE.

Selle organisatsiooni kirjakogu ja asutamisprotokoll on läinud kaotsile. Mälestusena temast on jäänud vaid üksikud väljaläinud kirjad. Nii läks korda saada Albu vallavalitsuselt J. S. Valitsuse kirja 18. dets. 1918 nr. 24, mis järgmine:

Järvamaa
Sõjaväeline
Valitsus

18. detsembril 1918. a.
Nr. 24.

KIIRKÄSK.

ALBU VALLAVALITSUSELE.

17. skp. on Järvamaal sõjaväeline valitsus maksma pandud. Sellekohase volituse põhjal käsime vallavalitsust 23. skp. kell 12 kõiki meeste-soost isikuid 18—50 a. vanaduseni vallamajasse kokku kutsuda, kuhu selleks ajaks sõjaministeeriumi volinik sõidab.

Selle käsu täitmata jätjad langevad karistuse alla sõjaaegsete seaduste järele.

Kõik, kes kutse peale kokku ei tule, antakse sõjakohtu kätte.

Sõjaministeeriumi volinikud

P. Johanson.

J. Sõnajalg.

Muidugi ei jõudnud allakirjutajad kui sõjamin. volinikud isiklikult kõiki valdasid läbi käia, vaid pidid omakorda volitama selleks kolmandaid isikuid. Nii käis nende ridade kirjutaja Vahastu vallamajas, kus ta teatas kokkutulnud 18—50-a. meeskodanikkudele, et Järvamaa sõjaväeline valitsus käsib neid tulla kokku Järvamaa löögipataljoni. Teadaanne võeti vastu igal pool võrdlemisi rahulikult. Vastuvaidlejaid peeti riigivaenlasteks ja sellepärast neid ei olnudki.

Rahvaväelaste vastuvõtmiseks moodustati 2-liikmeline komisjon: dr. P. Naaris ja esimesena pataljoni ilmunud ohvitser lipnik Treilmann (pataljoni päevakäsk 20. det. nr. 3). Hiljemini täiendati komisjoni veel kolmanda isikuga sõjaväelise valitsuse poolt.

Paljud püüdsid hoiduda sõjateenistusest kõrvale. Eriti võis seda märgata jõukamatest isikutest, ärimeestest, mõisavalitsejatest jne. Hulgana nad sõitsid Tallinna kokku. Pandi maksma väljasõidu keeld. Keelu teostamise kohta on säilinud järgmine dokument:

Järvamaa
Sõjaväeline
Valitsus

18. detsembril 1918. a.

Nr. 2.

Paides.

VOLITUS.

Sellega volitatakse Voldemar Krabi ajutiselt Paide raudteejaama komandandi kohuseid täitma.

mispärast temal õigus on sellekohase käsu põhjal meestesooist isikute väljasõitu ära keelata.

Sõjaministeeriumi volinikud

Leitn. Kanep.

J. Sõnajalg.

P. Johanson.

Sõjaväelise Valitsuse korraldust täideti kohati võrdlemisi korralikult ja 27. dets. oli pataljonis 400 rahvaväelast, 31. dets. juba 531 rahvaväelast, 20 ratsameest ja 17 ohvitseri.

Järvamaa Sõjaväelise Valitsuse eluiga oli lühike ja lõppes tema poolt väljakuulutatud mobilisatsiooni läbi viimisega. Kui praegustes oludes ette kujutada seda võrdlemisi omavolilist sammu, siis ootaks süüdlasi raske karistus, kuid tol ajal oli see samm paratamata tarviline.

LAEN MAAVALITSUSELT.

Päevakäsust nr. 5 —24. dets. selgub, et 22. dets. on Järva maavalitsus pataljonile laenanud hädatarviliste väljaminekute katteks 5000 marka, sest riigi rahaaparaat on korraldamisel ja kassa arvatavasti tühi. Laen on hiljemini maavalitsusele tasutud. Peab ütlema, et maavalitsus andis pataljonile tasuta hulga toidukraami ja muud varustust.

MUUDATUS PATALJONI NIMETUSES

Alates päevakäsuga 24. dets. nr. 5 nimetatakse pataljoni juba Järvamaa pataljoniks, kirjavahetuses hiljemini ka Järvamaa kaitsepataljoniks endise löögipataljoni asemel. Missugustel motiividel sündis nimemuutmine, sellest pole ei päevakäsus ega muus kirjavahetuses jälge. Võib olla tehti seda massipsühho-

loogilistel kaalutlustel, arvestades Järvamaa iseloomuga. Ka löögirühma kui niisuguse vastu on suuremad nõudmised. Ometi selgus hiljemini, et pataljoni oleks ka löögipataljoni nime täiesti ära teeninud (näit. Holvandi lahing).

ÜLDINE OLUKORD

oli vahepeal alates 17. dets. tunduvalt muutunud. 22. detsembril enamlased vallutasid Tartu ja hakkasid edasi nihkuma, et Eestit enese alla võtta. Nemad liikusid 5 suunas: 1) Valgast üle Mõisaküla Pärnu sihis; 2) Valgast üle Tõrva Viljandi sihis; 3) Tartust üle Jõgeva Põltsamaa sihis; 4) Narva-Tallinna raudteed ning maanteed mööda Tallinna sihis ja 5) Mustveest üle Rake ja Koeru Paide sihis. 22. dets. punavägi vallutas Rake ja Vägeva jaamad ning 24. dets. Tapa jaama.

23. dets. loodi sõjavägede ülemjuhataja institut. Ülemjuhatajaks sai kindralstaabi kolonel Laidoner.

ENAMLASED JÄRVAS.

Peale Rake vallutamist 22. dets. enamlased tungisid kohe edasi. 23. dets. nad olid juba Pikevere külas ja Raigu mõisas. Rakest sissetunginud salk koosnes 600—700 mehest suurtükkidega. See salk oli hulga saanidega ja regedega varustatud ja sellepärast kiiresti liikuv.

Peale Tapa langemist 24. XII. salkkond punaseid on Järva-Jaanis käinud. 5. jalaväepolk taganeb Lehtse-Pruuna-Kuru-Ambla joonele. Balti pataljoni asub Soomurme mõisa raionis.

26. dets. enamlaste 200-meheline salk asub Liigvalla mõisas ja väikesem salk Preedi mõisas. Samal päeval enamlased pommitavad Kuru küla ja Lehtse mõisat.

5. polk on sunnitud 27. detsembriks asuma Kuru küla-Rägavere mõisa-Kärevete mõisa liinile.

26. dets. Inglise laevad võtavad ära punaste miiniristleja „Spartak“ ja annavad meile üle. 27. dets. sünnib seesama miiniristlejaga „Avtroil“.

Tartust omavoliliselt lahkunud Balti pataljoni Tartumaa grupp alamrittmeister von zur Mühleni juhatusel tuleb üle Põltsamaa Paide kaudu ja ühineb polkovnik Veissi juhatusel oleva Balti pataljoniga, kes asub Roosna-Alliku mõisa.

JÄRVAMAA PATALJON ASUB TEGEVUSSE.

23. dets. Järvamaa pataljon saab polkovnik Laidonerilt ülesande kaitsta Paide ringkonda ida poolt Tam-salu, Kiltsi, Rake ja Vägeva peale tungimise eest. Ühtlasi teatatakse, et pataljon käib otsekohe operatiivstaabi alla ja peab pidama sidet polkovnik Tõnissoniga.

Kuna pataljonil roodude formeerimine käsil, ei saa juttugi olla korrapäraste üksuste saatmisest vaenlaste vastu. Saadetakse Paidest kaitseleitlasi ja kutsutakse appi ka kohalikud kaitseleitlased. Paidest läksid veel mõned vabatahtlikud ja ratsanikud. 23. dets. lipnik Treilmann Koerust teatab, et kauemini vastu panna ei suuda, kui abi ei saadeta. 24. dets. öhtul punased tulevad Koeru sisse.

25. dets. teeb pataljoni luure kindlaks, et Järva-Jaanis vaenlast ei ole, kuigi operatiivstaap sellest ametlikult teatab.

26. dets. leitn. Kanep saab teate, et rittmeister Mühlen on antud tema käsutusse ja omavoliliselt kohalt lahkuda ei tohi. Vastasel korral ta antakse sõjakohtu alla.

Pataljoni luuresalk lipnik Treilmanni juhatusel asub alates 25. dets. Müüsleri.

OHVITSER, KES SÕI ÄRA OMA DOKUMENDID.

Luuresalk koosnes umbes 40 Paide kaitseliitlasest ja vabatahtlikust, neist mõned ratsamehed ja kohalikud kaitseliitlased. Koerust oli Müüsleri tulnud kaitseliidu ülem Viitman. 25. dets. viibisid Müüsleris veel ajutise valitsuse volinik A. Veiler ja maavalitsuse liikmed Sõnajalg ja Söödor.

Õhtul töid sõdurid luuresalga juhataja juurde vangistatud mehe, kes tulnud Koeru poolt hobuse ja reega. Mees on visanud kinnivõtmise puhul oma revolvri lühemange ja kugistanud alla isikut tõendavad dokumendid. See teguviis äratas kahtlust ja meest peeti sellepärast punaseks. Kinnivõtetut asusid üle kuulama A. Veiler ja luuresalga juhataja. Selgus, et mees on omakorda pidanud kinnivõtjaid punasteks ja sellepärast dokumendid alla neelanud. A. Veiler ei tahtnud meest uskuda ja lubas ta lasta maha, sealjuures revolvrilt vanginina all hoides. Samal silmapilgul astusid tuppa maavalitsuse liikmed Sõnajalg ja Söödor, kes mehes ära tundsid R. algkooli juhataja lipnik P. Mehe rõõm tuttavaid nähes oli muidugi suur. Kohe pandi P. ohvitserina pataljoni teenistusse, kus ta oli kuni koolitöö alguseni.

26. dets. on Müüsleris asuval luuresalgal esimene

KOKKUPÖRGE VAO KÜLA JUURES.

Hommikul saatis lipn. Treilmann Müüslerist mehed välja kolmes grupis, iga grupp ise teed mööda. Kõik pidid saama kokku Aruküla mäel. Ühel grupil oli kokkupõrge kell 1/211 Vao külas Kitse kuusiku vahel. Et enamlaste pool nähtav ülekaal, pidid meie mehed taganema. Taganemisel sai vahatahtlik Jaan Jakobson vaenlase kuulist tabatud hobuse seljast kukkudes põrutada ja pidi langema vangi. Vahepeal oli jõudnud metsa vahele teine grupp regedega Kalitsa kaudu.

Selles grupis oli end. maksuinspektor Käsebier auto-
maatpüssiga. Mindi teelt kõrvale metsa äärde ja avati
automaadist tuli regedel lähenevatele venelastele. Tekkis
metsik segadus. Hobused hüppasid eelsõitvatele rege-
dele. Ometi pääses suurem osa vaenlasi põgenema,
jättes maha 8 hobust surnutena. Surmasaanud punaste
arv pole teada. Meie pool kaotusi ei olnud.

VAHEJUHTUMINE PARUNITE LUUREGA.

Esna kaitseliidu ülem lipn. Gustel teatab 25. skp.
pataljoni ülemale omapärasest „lahingust“. 25. dets.
umbes kell 2 p. lipn. Gustel saatis maakuulajad Koeru
sihis välja. Järsku ilmunud Peetri poolt 7—8 ratsanikku
harvas ketis paariviisi. Jõudnud neile umbes 200
sammu kaugusele, pole saadud aru, kes nad on. Meie
poolt lastud 3 hoiatuspauku. Sellepeale ratsanikud
pöördunud ümber ja kihutanud Peetri poole. Neile
lastud järele mõned paugud, mille tagajärjel üks
hobune saanud jalast haavata ja ratsanik kõrvast.
Selgus, et ratsanikud olid Balti pataljoniist.

27. dets. telegrafeerib leitn. Kanep polkovnik Lai-
donerile, et vaenlase ratsavägi on surunud meid Mäe-
külani (8 km Paidest). Punased asuvad Palu mõisas,
kuid teade lipn. Pallilt lükkab järgmisel päeval selle
ümber. 27. dets. on enamlaste ratsaluure küll Palu
ja Sargvere sihis liikunud, kuid jälle tagasi läinud.
27. dets. õhtul on lipn. Palli teate järele Sargvere mõisa
lähedal meie ratsanikkude peale lastud. Laskjad on
arvatavasti kohalikud punased. Läbiotsimisel püsse ei
leitud.

27. dets. õhtul selgub polk. Laidonerile saadetud
telegrammist, et Koeru pool on punastel 2 roodu jala-
väge ja 1 eskadron. 26. dets. enamlased on liikunud
Koerust edasi, üks osa Müüsleri ja Kahala sihis, teine
osa Peetri ja kolmas Järva-Jaani sihis. Tamsalu sihis
on venelased 26. dets. jõudnud Einmanini. 27. dets.
õhtul meie väeliin on järgmine: Balti pataljoni Peetrist

Einmanini, Järvamaa pataljoni 150 meest Peetrist Kahalani. Pataljoni umbes 300 meest on Paides formeeritavates roodudes. 27. veebr. alustati Paides 3. roodu formeerimist lipn. Treilmani juhatusel.

28. dets. pataljoni väesalgad on Nurmsi-Mäeküla-Sargvere-Vodja-Viisu liinil. On juba ühtlane front 16 km ulatuses. Meeste meeole, mis kippus halvaks minema, on tublisti paranenud.

29. dets. on olukord üldiselt muutuseta. Enamlased on käinud Öötle sihis luurekäigul ja pöördunud Peetri poole. Esna mõisas on käidud hobuseid tahtmas, kuid sealt juhata tud nad Öle mõisa, ettekäändel, nagu oleks Esna hobused liiga viletsad. Samal päeval langesid kaks ratsaluurajat, Feliks Tammik ja Voldemar Köhler, Esna vallamajas vangi. Mehed on läinud vallamajja sisse; vähe aja pärast märganud nad aknast, et lähenevad 7 enamlast kuulipildujaga. Enne kui mehed said põgeneda, vangistati nad. Salga juhataja arvab, et Feliks Tammik oli punaste poolehoidja. Voldemar Köhler põgenes hiljemini enamlaste vangist ja ilmus pataljoni teenistusse 20. jaan. 1919.

30. dets. öhtul meie väed seisid Koigi-Palu-Öötle liinil.

31. dets. öhtul olid meie käes Huuksi, Silmsi mõisad ja Peetri.

1. jaan. 1919 asutakse formeerima 4. roodu (ülem leitn. Bauman).

1. jaan. seisavad pataljoni väeosad Huuksi, Silmsi, Viru ja Peetri liinil. Vaenlane taganeb.

2. jaan. meie väeosad võtsid Müüsleri mõisa oma alla. Samal päeval teeb polkovnik Laidoner leitnant Kanepile ülesandeks kaitsta Paidet ida poolt. Pataljoni raiooni lõunapiirideks määratakse Endla järv, Pänurme mõis, Jalametsa-Kärevere jaam. Pataljoni väeosad asuvad 5. jaanuariks: 4. rood Paides formeerimisel, 1. rood — Esna mõisas, 2. rood — Peetris, 3. rood — Müüsleris.

PATALJONI STAAP.

Pataljoni staap asus, nagu juba varemini tähendatud, linna algkooli ruumes, kust ta pärast viidi üle Paide saksa klubisse, mis ruumid selleks reserveeriti. Pataljon pidi aga üle võtma klubi einelauapidaja Alfons Klinge, kes ülendati pataljoni ohvitserkonna kokaks, või nagu päevakäsust näha — toitlustajaks.

Pataljoni ülem leitn. Kanep elas staabi kantseleis, klubi juhatuse toas, mis oli temale kabinetiks ja ühtlasi magamis- ja söögitoaks. Ega tol ajal magada peaaegu saanudki, sest telefon helises vahetpidamata ja liinilt tuli ühtelugu teateid ning sealt päriti teateid üldise olukorra kohta. Staabis oli küll valvekorral kirjutaja, kuid see ei saanud pataljoni ülema eest kõneleda.

Käskudetäitja ohvitser leitn. Hindper oli pea alati lennul; staabis sai teda näha harva. Kõneldi, et olevat väga vali mees, kuid sõdurid pidasid temast lugu.

Adjutante oli lühikese aja jooksul mitu. Et adjutandile allub ka staabi kantselei, siis oli vahest päris häda, kui noored ohvitserid ei tunnud sugugi kantselei asjaajamist. Olukord oli seda keerulisem, et pataljon tuli formeerida, nii siis ka kantselei täiesti sisse seada. Päevakäsuga nr. 1 ametisse määratud kantseleiülem või n. n. vanem kirjutaja K. Rumvolt pidi juba paari päeva pärast minema oma otseste ülesannete täitmisele maakonna miilitsaülemana. Tema asemele määrati 24. dets. vabatahtlikult teenistusse ilmunud V. Krabi. Staabis kirjutajatena teenisid veel naisgümnaasiumi direktor J. Roos, sama kooli õpetaja, praegune ülikooli õppejõud E. Kilkson, õp. M. Vaim, praegune Väätsa vallasekretär A. Mangman ja hiljemini J. Tohvelman Löölast, kes peale V. Krabi vabanemist jäi viimase asemele kuni sõja lõpuni.

SELTSKONNA MEELEOLU PAIDE PIIRAMISE AJAL.

Pole vist ülearune meelde tuletada ka seda, kuidas reageeris Paide seltskond omakaitse korraldamisele ja

Vabadussõjale 1918. a. lõpul ja 1919. a. algusel. Nagu juba eelpool tähendatud, oli igal pool osavõtt kaitseliidust loid. Kes vähegi sai, püüdis ennast kõrvale hoida selles heas usus, et teised võivad seda teha tema asemel. Eriti silmatorkav oli nähtus, et paljud, kes harilikult rahu ajal armastasid esineda suurte meestena ja seltskonnategelastena, sõja ajal kadusid kui tina tuhka ja ilmusid päevavalgele alles siis, kui hädaoht möödus. Paljud lugupeetud Paide kodanikud vedasid vagunite viisi oma varandust ja toiduaineid Tallinna. Ka kohalik linnavalitsus kadus ühel öösel ootamatult, olgugi et erilist hädaohtu ei olnud. Vaenlane oli üle 10 kilomeetri kaugel ja Paidet oli kaitsmas juba organiseeritud jõud Järvamaa pataljoni näol. Paide rahvamaja nurgakivi panemisel teadis üks hilisem linnapea kõneleda, et tolleaegne linnavalitsus unustas põgenedes isegi raekoja ukseid lukustamata. Võiks tuua ette paljugi nimesid, kes ainult oma isikliku vara ja elu eest värisedes unustasid riiklikud huvid. Tallinnas võeti muidugi need põgenejad sunduslikult kaitseliitu. Kui vaenlane oli juba Järvamaa piiridest väljas, siis need saksad sõitsid Tallinnast tagasi, sest kaitseliidu kohustuse kandmine kippus minema sealgi neile raskeks. Pole vist enne kuuldud, et vaimulikud sõja puhul esimestena põgenevad. Paidest lahkusid küll 2 vaimulikku varemini, kui harilikud surelikud hakkasid seda tegema, näidates sellega oma tallekestele halba eeskujut.

Vana jutt räägib, et 1. jaan. 1573, kui Ivan Hirumus Paide vallutas, kodanikud olevat kogunenud kirikusse ja lasknud kiriku õhku. Surid pigemini kui venelasele alistusid. Ka 1919. a. 1. jaanuaril oli venelane Paide all. Et meeoleolu ärev, rahvakoosolekud keelatud, siis kirik oli ainsaks paigaks, kus inimestele oleks võidud öelda paar rahustavat sõna. Et õpetajat polnud kohal, saadeti Paide naisgümnaasiumi juhatajale usuteadlasele Jaan Roosile, kes kui vabatahtlik oli pataljoni staabis kirjutajaks, järgmine korraldus:

Järva
maakonnavalitsus
31. dets. 1918.
Nr. 760.

HRA J. ROOS.

Et kohalik õpetaja on ära jooksnud, paneb Makonna Valitsus Teile ette, homme, 1. jaanuaril 1919. a., Paide Ev. Lutheri kirikus uue aasta jumalateenistust pidada.

Esimehe as. *J. Sõnajalg.*

Sekretäri eest *Tomberg.*

Käsk täideti. Kirik oli puupüsti rahvast täis. Vist küll esimene kord Eestis lauldi Paide kirikus jumalateenistuse ajal riigihümni. Silmapilk oli äärmiselt liigutav.

2. jaanuaril said kohalikud linna- ja maavalitsused ning Järvamaa pataljoni ülem järgmise telegrammi:

„Paide Kaitse pataljon organiseeris ennast raskel ajal, kus vaenlane iga silmapilk Paidet ähvardas, sellepeale vaatamata pean tunnistama, et pataljon lühikese ajaga väga korralikult kindlatest väljavalitud meestest organiseeritud on ja sellele pataljonile oleme tänu võlgu, et vaenlane otsekohe Paidet ära ei võtnud ja kitsarööpalist raudteed läbi ei lõiganud. Sellepärast loen oma kohuseks niisuguse edurikka töö eest tänada Eesti sõjavägede nimel Paide Kaitse pataljoni ülemat ülemleitnanti Kanepit ja kõiki tema kaastöölisi ohvitseri ja alamväelasi niisama ka neid seltskonnategelasi, kes pataljoni formeerimises ligi aitasid ja seniajani seda teevad. Olen kindel, et Paide linn ja maakond ka edaspidi ennast oma Kaitse pataljoniga kaitsma saab.

Teisest küljest olen sunnitud tunnistama, et Paide maakonna valitsuse esimees härra Tomberg rasketel Paide päevadel oma kohuseid ei täitnud.

selleasemel, et olla kohal ja kõike maakonna jõudusid maa kaitseks koondada aidata, sõitis härra Tomberg Paidest ära ja ajas veel tühja jutu laiali, et Paide mõne tunni pärast langeb. Härra Tombergi sarnane mees ei või praegusel tõsisel ajal kõrge vastutava koha pääle jääda ja sellepärast kui vägede ülemjuhataja tagandan härra Tombergi maakonnavalitsuse esimehe kohalt ja palun siseministrit tema asemele teist ajutise valitsuse volinikku nimetada.

Tallinnas, 2. jaanuaril 1919, kell 14,5.

Vägede Ülemjuhataja

Polkovnik *Laidoner*."

Sõja aeg on erakorraline aeg ja siis tarvitatakse ka erakorralisi abinõusid. Kui hiljemini arutati, kas V. Tomberg oli tõesti süüdi ärevate kuulduste laialilaotamises, siis oldi kahesugusel arvamisel. Nii Tomberg ise kui ka mõned teised kinnitasid, et siin on tegemist suure eksitusega. On teada, et 31. dets. või 1. jaan. polkovnik Kann käis ülemjuhataja ülesandel siin asju korraldama. Türi raudteejaama ooteruumis on олnud nemad ühel ajal. Seal olevat keegi Türi elanik, kes V. Tombergiga vastolus, kõnelenud polkovnik Kannile, nagu laotaks hr. Tomberg laiali jutte Paide vallutamisest enamlaste poolt. Kas see versioon õige, selle eest ei tea muidugi vastutada.

Mõni päev hiljemini valiti V. Tomberg uuesti maakonnavalitsuse esimeheks.

Üldiselt peab ütleva, et Paide elanikkude suur enamus käitus neil rasketel päevadel väga rahulikult.

KOKKUPÕRKED MÜÜSLERI JA PEETRI ALL

5. jaan. tungib vaenlane tervel frondil suurte jõududega peale. Müüsleri juures oli vaenlasel vastu 3. roodu esimene rühm ja frondil formeeritav 5. rood. Kolmetunnilise laskmise järele oli meie vägi sunnitud taga-

nema. Lahingus said surma 3. roodust noorem-alamohvitser Verner Tõugu ja haavata noorem alamohvitser Johannes Meekler. 5. roodust sai surma reamees August Erde ja haavata reamehed August Valkenklaus (õpilane), Jüri Ots (õpilane), Johannes Hohmut, Eduard Lossmann, Ernst Linnaбет ja Oskar Eibach.

Kell 12 päeval vaenlane tungis Peetri kirikumõisa külje all olevasse Ämbra külasse ning avas ägeda tule 2. roodu peale. Vastastikune laskmine kestis õhtuni. Videviku tulekul vaenlase kett liikus Ämbra külast kahele poole, et haarata ümber Peetri kirikumõisa. 2. rood, kellel padrunite tagavara lõppemas, taganes kirikumõisa taha metsa ja sealt Vodja mõisa, kus asus 1. ratsaväe polk.

Kuulda saades, et teised roodud taganenud, ka 1. rood jättis Esna mõisa maha ja asus Viisu Kuivajõe.

6. jaanuaril kell 10 e. l. punased panevad toime pealetungimise Vodja mõisale, kuid sunnitakse taganema. Nad võtavad uue seisukoha Öötla külas. Viisus asuvad 1. roodu rühmad jõudsid parajasti jaole, kui punased jõudsid Öötlasse. 1. roodu 10 meest 2 automaatpüssiga leitnant Uuessoni juhatusel asusid vaenlase seljataha ja avasid tule. Enamlaste kuulipilduja, mis neid tagaajavate 2. roodule ja 1. ratsapolgule tuld andis, jäi vait ning vaenlane taganes. Kuna Vodjalt väljatunginud väeosad ei teadnud 1. roodu operatsioonist, ratsapolgu mehed avasid tule 1. roodu peale, kuid eksitust märgati kohe, keegi viga ei saanud. Sellest ajast peale jäi osa 1. roodust 1. ratsapolgu juurde. Öhtul avas vaenlane Ataste mõisast, kus neil oli 3 kahurit üles seatud, tuleandmise Öötla mõisa peale, mis kestis kuni kesköni. Meie pool surnuid ega haavatuid ei olnud.

7. jaan. väeosad suurtükitle toetusel ründasid vaenlast, kes korratult taganes. Sellest päevast peale asub pataljoni juures 6. suurtükiväe patarei 4 suurtükiga. Pataljoni osad peatuvad Koigi, Palu ja Öötla liinil.

8. jaan. jätkavad meie väed edasitungimist. Suurtükivägi pommitas Müüsleri mõisat.

9. jaan. algab pealetungimine koos 1. ratsapolguga. Vaenlane taganeb igal pool, sest samal päeval vallutasid soomusrongid Tapa. Haavata sai sel päeval reamees Eduard P a l u.

SÜNDMUSED TEISTEL JÄRVA FRONTIDEL

Järva-Jaanis ja ümbruses asuval ritmeister Jonsonile alluval 1. ratsapolgul oli 29. dets. Kuie mõisa ja Kerguta küla juures kokkupõrge vaenlasega. Enamlastel oli 200 jalameest ja 70 ratsanikku. Meie kaotused 1 haavatu ja 2 hobust, vaenlasel 19 surnut ja haavatut. Jonson võttis ära Kuie mõisa.

30. dets. oli ratsapolgu lentsalgal kokkupõrge enamlastega Kiltsi ja Tamsalu vahel.

Rittmeister Jonsoni teatel olid vaenlase jõud 31. dets.: Kaareveres — rood (polgu staap Soonurmes), Kedekülas ja Kergutis poolteist roodu, Einmanis — kuulipildujate komando, jalaväge ja taganenud ratsavägi, Vaol — pool eskadroni ratsaväge, Aaveres — rood jalaväge, Varangul — 3. rood polgust, kelle staap asub Koerus. Rahva jutu järel on 28. dets. Rakes umbes 1000 meest suurtükidega rongilt maha tulnud.

3. jaan. ritmeister Jonson saab kindralmajor Tõnissonilt käsu lõhkuda raudteeliin Tamsalu-Kiltsi ümbruses ja tungida vaenlasele seljataha Kaarevere-Lehtse sihis.

4. jaan. vaenlane tungib peale suurte jõududega ja ratsapolk on sunnitud taganema pärast lahingut Järva-Jaanist Roosnä-Alliku kaudu Purdi ja Koordi mõisadesse.

5. jaanuaril soomusrong nr. 1 vallutab Aegviidu.

6. jaanuaril löövad 5. polgu osad vaenlase Lehtmetsast välja ja 7. jaan. vallutavad Albu mõisa.

8. jaanuaril 5. polk vallutab Ambla, soomusrongide dessantkomandod Lehtse ja Pruuna.

9. jaan. soomusrongid vallutasid Tapa.

JÄRVAMAA VABANEB VAENLASEST

10. jaanuaril 3. rood vallutab Koeru. Teise roodu osa, mis läks 9. jaan. Järva-Jaani, jätkab vaenlase tagaajamist Liigvalla sihis. Puhmu küla juures vaenlane avab kuulipildujatest tule meie maakuulajatele. Lipnik Schmidt juhatusel olev väeosa on vaenlasega mitu tundi tulevahetuses, kuni viimane Puhmust taganeb. Lahingus said haavata 2 sõdurit.

11. jaan. kolib pataljoni staap Paidest Koeru. Õhtuks on meie väed raudtee liinist läbi. Kuulutatakse välja mobilisatsioon Koeru kihelkonnas. 12. jaanuaril on meeste vastuvõtmine.

Ülemjuhataja telegrammi põhjal 11. jaan. antakse Järvamaa pataljoni II diviisi ülema käsutusse. Pataljoni koosseisus on püssikandjaid jalamehi 706, ratsamehi 35, rivotuid 67, kuulipildujaid 3, automaatpüsse 13. Pataljoni juures asub 8. jaanuarist suurtükipatarei 4 suurtükiga, 4 ohv. ja 126 mehega.

11. jaanuari õhtul kindral Tõnisson teatab, et soomusrongide poolt on Paide vastu opereeriv vaenlase grupp täitsa likvideeritud. Sõjasaagiks on saadud 4 suurtükki, 6 kuulipildujat, 30 hobust, 30 koormat mitmesugust varustust.

Rake vallutamisest leiame huvitava episoodi E. Laamanni „Soomusrongide diviisi vabadussõjas“:

— „Päike oli looja minemas, kui Rakele läheneti. Juba eemalt paistis, et rongi ilmumine suurt segadust sünnitas: jooksti ja sõideti esiteks edasi-tagasi, siis üle tee pahemale poole.

Et põgenejaid ära lõigata, taheti hooga jaama ette kihutada. Roopad läikisid päikese käes, kuid lähemalt teed vaadata polnud aega. Kõva hoobiga kargasid esimesed platvormid üles: selgus, et põhjapoolne pöörang purustatud, mispärast paar vagunit roobastest välja jooksid ja rongiga vaenlase tagaajamine võimatuks sai. Rong seisatas ja avas tule, dessandid tõttasid jaama puhastamist täiendama. Saadi hulk vange ja moonu.

Juba Rakesse tulles oli soomusrong väikese punaste salgaga kokku puutunud, kes rõõmustanud: „Aha, nam podmoga idjot“ (Aha, meile tuleb abi.) Üks neist vangivõetutest teatas, et Rake kaudu Simuna poole venelaste voor on taganemas; patarei asuda 4—5 versta metsas.

Kuulipilduja reel, mindi nüüd Rake majade vahele voori valvama. Varsti tulidki vene patrullimehed ja paar väljakööki aurava kapsasupiga, mis näljastele soomusronglastele teretulemast oli.

— Kuhu jooksete, seltsimehed?

— Taganeme; meie järele tuleb voor.

— Aga märgusõna?

— Ei ole.

— Kuidas tohite taganeda? Lähme komissari juure!

Mehed vastu ajama, et neil märgusõna ei olevat; varsti aga tulevat vooriga väeosa, kes tõendada võib, et nad tõesti „omad“. Sõjariistad võeti käest ära, mida nad rahulikult sündida lasid, lootes, et „arusaamatus“ varsti selgub. Nii viisi vangistati üksteise järele paar-kümmend punaväelast. Ometi vist paha aimates, katsus üks põgeneda. Kui talle tuld anti, jooksis punaste väeosa, kes versta tagant lähenes, laskmist kuuldes laiali...

... Kogu öö toodi Rake jaama vange, hobuseid, voo-
risid, laskemoona, riiete, saabaste, leiva ja jahuga . . .
Sõjasaaki toodi nii palju kokku, et jaamaeelse puiestiku
alla suured virnad väljakööke, padrunikaarikuid ja
kuulipildujaid kogunes . . . Rakesse ilmus õhtust Eesti
ratsavägi, selle järele ka jalavägi.“ —

Järvamaa oli vaenlasest vaba ja nüüd algas pataljoni
tegevuses uus ajajärk :tuli minna abiks naabritele. Esi-
teks Virusse, siis Tartu- ja Võrumaale.

ENAMLASTE VERETÖÖD.

Rahulikkude elanikkude tapmisest ja piinamisest
annab kujuka pildi üks Järva maavalitsuse arhiivis ole-
vatest dokumentidest:

Protokoll.

„31. detsembril 1918. a. mina, Järva maakonna 1. jaoskonna miilitsaülem, Järvamaa pataljoni rahvaväelastelt kuulda saades, et vaenlase punakaardiväelased 28. detsembril s. a. Sargvere mõisas 9 kinnivõetud mehe üle kohut mõistnud, nendest 4 meest Koigi mõisa tööliste palve peale vabastanud ja et täna õhtu nemad, Sargvere mõisa lähedalt metsasalgast viie ära tapetud mehe surnukehad leidsid, mida Paide linna haigemaja ruumidesse toonuvat. Surnukehad olevat kohalikkude elanikkude seletuse järgi needsamad, keda vaenlase väed 29. detsembril Sargvere mõisast metsa alla viinud. Määrasin: Käesolevas asjas järeleuurimise toime panna.“

Toodud protokollis kirjeldatud mahalaskmise lugu asuski miiltisa ülem uurima. Ülekuulamisel seletas Mäo vallas, Sargvere külas elutsev Gustav Grünthal, et 28. dets. õhtul punaväelased olevat toonud tema majja 9 vangi. Viimastest tema tunnud ära Koigi mõisa valitseja, kupja ja viinapõletaja ning ühe Paide mehe, kuna viis vangi tundmatud temale olnud. Ülejäänutest kolm olevat Kiltsi jaama juurest ja Narva lähedusest pärit. Järgmise päeva hommikul olevat vangid viidud Sargvere mõisa. Enne seda Koigi mõisa valitseja annud Grünthali naisele 500 või 600 rubla raha ja kuldsõrmuse. Ka Kiltsi mehed annud oma lukusoleva sumadani, kasuka, halli ülekuue, uuri, paberossitoosi, rahatasku 100 rbl. rahaga ja kaks leivakotti. Sargvere mõisast toodud Koigi mehed ja Paide mees tagasi ja lastud lahti. Kiltsi ja Narva mehed aga lastud maha. Grünthal andis mahalastute asjad politseile üle.

Mõni päev hiljemini selgus, et viiest mahalastust üks oli Koigi vallas, Vaali külas elutsev Tillusaare pere-mees Mart Seebald, kes ühes kahe Kiltsi mehega sõitnud punavägede eest Tallinna suunas, kuid Koigis tabatud ja põhjusega maha lastud. Edasi teatas 11. jaan. 1919. a. Vaali külas elutsev Jakob Martins, et tema

tunneb mahalastute hulgast oma naise vennapoega Adolf Keskküla, kes on pärit Virumaalt, Vao vallast. Keskküla olevat sissetungiva vaenlase eest põgenenud. Samuti tunti ära Torma mõisas elutsev Jaan Orlich. Neljas mahalastu oli Virumaal asuva Põlula mõisa kalameistri Jaak Paulmeistri (esimene kalakasvataja Eestis, nagu aktis märgitud) 18-aastane poeg Leopold, kes õppis Tartu reaalkooli 5. klassis. Viies tapetud mees oli samuti nooruke — 18-aastane Vold. Erdman. Mõlemad olid liikunud Tallinna suunas, et astuda seal rahvaväkke, kuid võetud Huuksi mõisa juures vangi; sellele järgnenud kurb veretöö. Laibad olid mahalaskjate poolt jäetud Sargvere mõisa lähidusse vedelema, ilma saabasteta ja riideteta.

PATALJON SAADEKSE TARTUSSE.

Rakvere vallutati 12. jaan. hommikul ja Tartu ilma ülemjuhataja teadmata 14. jaanuaril.

Järvamaa pataljon sai II diviisi ülemalt käsu liikuda Tartu poole, kuhu jõuabki osalt 17., osalt 18. jaan. Esimene rood, kes 6. jaanuarist peale jäi 1. ratsapolgu juure, liigub selle polguga Narva poole.

Alates 11. jaan. pataljoni roodud liikusid järgmiselt:

2. rood liikus Koeru, Rake, Jaola, Simuna, Avanduse, Pato, Laadikvere, Paasvere, Venevere, Kaasikvere, Torma, Mustmetsa, Lepisaare, Adraku, Ulvi, Motikvere ja Mustvee kaudu, jõudis Tartu 17. jaan. kell 9 õhtul ning asus Tamme mõisa.

3. rood liikus Koeru, Hirla, Roela ja Mustvee kaudu ning jõudis 17. jaan. Tartusse, kus asus Ropka mõisa.

4. rood liikus Müüsleri, Aruküla, Koeru, Rake, Lammasküla, Simuna, Laekvere, Mustvee kaudu ja jõudis Tartusse 18. jaan. õhtuks.

Sellel rännakul ei saadud Rakest teispool raudteed enamlasti üldse näha. Ainult Lammasküla juures võetakse 4. roodu sõdurite poolt metsast kinni 2 mahaäänud punast ja saadetakse Tallinna.

Peatudes enamlaste poolt mahajäetud mõisades, võis konstateerida igal pool suurt rüüstamist ja röövimist. Igal pool oli kohalikke elanikke maha lastud või tääki-
dega surnuks piinatud.

Tartus sai Järva kaitsepataljonile osaks südamlük vastuvõtt linna elanikkude poolt.

Tartusse pataljon jäi reservi kuni 27. jaanuarini. Seal käis pataljoni vaatamas ülemjuhataja polkovnik Laidoner, mispuhul avaldati järgmine päevakäsk:

„PÄEVAKÄSK

Järvamaa Pataljonile

Nr. 23.

23. jaanuaril 1919. Tegevas väes.

Ridama jaoskond.

§ 2.

Täna, 23. jaanuaril s. a. käis Eesti Sõjavägede ülemjuhataja polkovnik Laidoner minu alla usaldatud Pataljoni vaatamas. Lahkudes jättis ta pataljonile tervituskirja, mille siin avaldan. Ärakiri: „Ülemleitnant Kanepile. Olin Teie juures. Kahjuks ei leidnud roodusid kodus, aga teisest küljest rõõmustab mind väga, et roodud just õppusel ja laskmisel olid. Loen oma kohuseks veel kord Järvamaa pataljoni tema tubli töö eest tänada ja niisama ka Teid isiklikult. Olen kindel, et Järva pataljon ka edaspidi niisama tööd saab jätkama, kui seniajani. 23-I.

Polkovnik *Laidoner*.

Tartus asutati kuulipildujate komando (ülemleitn. Villup) ja sidekomando (ülemleitn. Reinglas).

PATALJON PEIPSI ÄÄRES.

27. jaan. leitn. Kanep saab 2. diviisi ülemalt käsu viia pataljoni 28. jaan. õhtuks üle Hammaste-Võnnu ümbruskonda ühes 6. suurtükiväe poolpatareiga (üks pool patareist oli juba 22. jaan. pataljoni juurest ära saadetud). 28. jaan. leitn. Kanep teatab, et käsk on täidetud ja pataljoni osad asuvad: 2. rood Võnnus, 3. rood Terekatsis, 4. ja 5. roodud ühes suurtüki poolpatareiga Hammaste külas. Samal päeval tuleb diviisi staabist pataljonile käsk Piirisaarel asuv vene röövsalk viivitamatult hävitada ja ühe rooduga 29. jaan. õhtuks Rāpinasse, teisega Mehikoormasse jõuda, et valvata vaenlast, kes võiks ilmuda üle järve.

29. jaan. kell 5 p. l. leitn. Kanep teatab diviisi-ülemale, et pataljoni osad asuvad: 2. rood teel Rāpinasse, 3. rood teel Mehikoorma poole, 4., 5. rood, suurtüki poolpatarei ja staap Rasinasse.

30. jaanuari teate järele asusid: 2. rood Võõpsus, osa Sallo saarel, osa Beresja külas; 3. rood Mehikoormas ja korraldab luuret Tosikatse ja Jõepere külades; 4., 5. rood ja suurtüki poolpatarei ühes staabiga Moisekatsis; töörood ühes moonavooriga Luunjas.

30. jaan. leitn. Hindperi poolt sisseantud raportist selgub, et leitn. Hindper 30. jalamehega, 10 ratsanikuga 5. roodust ühes 2 automaatpüssiga sõitis kell $\frac{1}{2}$ 5 Rasinast Piirisaare poole. Järve äärde jõuti kell 10 hommikul, kust mööda kiilast jääd hakati Piirisaare poole liikuma. Vahemaa 5 kilom. Saadud teadete järele pidi saarel asuma 90—100 madrust 4 kuulipildujaga ja ühe $1\frac{1}{2}$ -tollilise laevasuurtükiga. Nii siis üle kaks korda enam kui meid. Kell 11 tungiti peale: lipnik Indermitte 10 ratsanikuga ja 1 automaadiga lõunast, lipnik Seitam 30 mehega ja ühe automaadiga läänest. Vaenlane taganes osaliselt järvele, kuid hiljemini toibudes avas tule, mille tagajärjel leitn. Hindper oli sunnitud tagasi tõmbuma.

HOLVANDI LAHING.

31. jaan. leitn. Kanep sai teada, et enamlased liiguvad Parsist Moisekatsi poole. Luure tegi kindlaks, et on tegemist suuremate vaenlase jõududega. Siiski pataljoni komando, mis koosnes 6 jalamehest ja 2 ohvitserist 2 kuulipildujaga, ründas vaenlast Holvandi küla juures. Peale 2-tunnilist lahingut löödi vaenlane oma seisukohadest välja. Saagiks langes üks punane lipp, 2 kuulipildujat, hulk püsse, padruneid, 7 hobust, sadulaid, kuulipilduja linte, pesu, sineleid ja muud kraami. Vaenlase kaotused olid 20 surnut, palju haavatuid ja 2 vangi. Meie kaotused 1 surnu, 1 haavatu. Salga juhiks oli leitn. Villup, temal abiks leitn. Mirka. Mehed olid jagatud 2 gruppi. Ühe grupiga läks leitn. Mirka, kes olles grupi omakorda kaheks jaganud, tungis peale põhjast ja läänest. Leitn. Villup oma grupiga läks Lutsu küla peale ja lõi peale 2-tunnilist lahingut vaenlase külast välja. Esimesel grupil kestis tuleandmine 1½ tundi, misjärel jooksti tormi. Tormijooksul sai surma rahva-vaelane Vladimir G r o s b e r g, kes pärit Paidest, kus oli trükitööline, ja keda tunti hea asjaarmastaja-näitlejana. Küla vallutamisel selgus, et vaenlane oli küla tagumisest otsast oru kaudu põgenenud. Pärast selgus, et see enamlaste väeosa oli hiljuti Pihkvas formeeritud 1. Pihkva polk, mille koosseisus 7 roodu umbes 700 mehega, rahvuselt venelased ja lätlased. 29. jaan. jõudis polk Vastseliina, kust ta hakkas liikuma põhja poole. Holvandi lahingu järel põgenes terve polk, hulka varandust maha jättes. 1. veebr., kui 4. rood tungis Poisi mõisa, mõis leiti olevat tühi.

Leitn. Villupi ettekande järel näitasid lahingus erilist vahvust üles leitnant Mirka, kes tormi jookstes roodu ees liikus ja mehi julgustas, siis kuulipildujate komando mehed: seersant Möll, rühmade ülemad Keerd ja Viletsus, reamehed Öunapuu, Vidermann, Idla, Aavik, Aron, Rikk ja Usar ning 4. roodu seersant Spaidel.

Ülemjuhatajalt järgneb 4. veebr. pataljonile õnne-soovitelegramm.

LENNUK PATALJONI SÕJASAAGIKS.

1. veebr. lendas üle Võõpsu aleviku vaenlase lennuk Pihkva sihis. 2. roodu ülem andis käsu roodu 2. rühmale anda lennukile tuld. Käsk täideti ja mõne silmapilgu pärast selgus, et lennuk oli saanud vigastada ning hakkas planeerides vajuma. Sõideti kütühobustega lennuki liikumise sihis. Edasi sõites kuuldi vastutulejatelt, et lennuk on maandunud „Mjasovitsa“ küla heinamaale. Sealt leitigi lennuk ja 13 mehega veeti ta 12 kilomeetrit eemale Kolpina saareni, kus kohalikud sepad aitasid ta lahti võtta, misjärele lennuk toimetati pataljoni staapi ja sealt edasi Tartusse. Lennuk oli „Taube“-süsteemiline. Erilist vahvust lennuki vigastamise ja äratoomise juures on rooduülem raporti järele osutanud 2. rühma van. al.-ohvitser Peeter Visnapuu.

PATALJONI ESIMENE ROOD.

oli kogu aeg ikka Viru rindel 1. ratsapolgu juures. Üks osa roodust asus Mustvees, kus lipn. Raudsepp täitis komandandi ja kaitseliidu ülema kohuseid.

Rakest 1. rood liikus üle Emumäe, Avinurme, Lohusuu, Iisaku ja Kuremäe kloostri Mustajõe, kust löi välja enamlased, kes panid vastu kaevikutes. Liiguti edasi Narva, kuid sealt tulid peale päevast puhkust tagasi Mustajõe. 23. jaanuaril rood löi vaenlase välja Kriusha külast. Samal ööl oli kokkupõrge enamlastega Ust-Scherdjanka küla all. Punased põgenesid. 31. jaan. oli roodul lahing Temnitsa juures, kus jällegi vaenlane sunniti põgenema.

Neis lahingutes said 1. roodust haavata Karl Angelus ja Karl Klaudius, esimene ristluust ja suri samal ööl. Klaudius sai haavata käsivarrest ja saadeti haigemajja. Peale selle sai õlast kergesti haavata II rühma ülem noorem al.-ohv. Joh. Eevart, kes haavast hoolimata jäi rivvi edasi. Erilist vahvust on rooduülem raporti järele osutanud lipnik Vaigo, van. al.-ohv. Hermann Schulovits, noorem al.-ohv. Joh. Eevart ja Joh. Sardis ning reamehed Kaldason ja Uutar.

JÄRVAMAA PATALJONIST 7. POLGUKS.

Järvamaa pataljon oli tegevuses olnud ainult kuu aega, kuid juba oli suutnud tõmmata enesele üldist tähelepanu. Ülemjuhataja poolt ta oli saanud korduvalt kiita. Vist viimased operatsioonid jaanuari lõpul Peipsi ääres andsid tõuke selleks, et pataljon kästi formeerida ümber polguks, mis sai nimeks 7. jalaväe polk. 2. veebr. nõudis diviisiülem täpseid andmeid pataljoni koosseisu kohta. Saadeti järgmine teade:

„2. 2 19 kell 19.

Tartu 2. diviisi ülemale.

Teatan, et Järvamaa pataljoni koosseis peale 1 roodu, kes Narvas asub ja kus 2 ohvitseri 148 meest, järgmine on: ohvitseri 30, nendest 4 komandeeritud, 3 arsti, nendest 2 komandeeritud, püssikandjaid jalamehi on: 43 alamohvitseri 586 reameest, nendest 2 al.-ohvits. 34 reameest haiged, 14 reameest puhkusel, 15 reameest jooksus, 1 al.-ohv. 5 reameest komandeeritud; püssikandjaid ratsaväelasi on: 2 al.-ohvits. 41 reameest, nendest 3 haiged.

Rivituid 22 alam-ohvits. 88 reameest, nendest 2 haiged ja 3 komandeeritud.

5 velskerit ja 7 sanitari. Kuulipildujaid on 3, automaatpüsse 10.

Esimese Suurtüki polgu 6-as poolpatareis on 1 ohvitser, 1 ametnik 69 rahvaväelast ja 2 suurtüki.

Järvamaa Pataljoni Ülem

Ülem-leitn. Kanep.“

4. veebr. 1919 saabus pataljoni staapi telefonogramm järgmise sisuga:

„TELEFONOGRAMM NR. 421-896.

Leitnant Kanep'ile.

Teise-diviisi Staabist 3.2.19 kell 17-20.

Sõjavägede Ülemjuhataja Käsk.

Järvamaa pataljoni ümber formeerida 7 jalaväe polguks. Kolme pataljonilise koosseisu järel. Polguülemaks on nimetatud alam-polkovnik Vaht-ramäe, tema abiks olete Teie määratud. 7. polk käib otsekoheselt 2. diviisi alla. Soovin õnne uue nimetuse puhul ja kohe töödega alata.

Rotschild."

Päevakäsuga 5. veebr. nr. 36 määratakse 1—4. rood 7. polgu 1. pataljoni koosseisu, 5. rood 2. pataljoni koosseisu ja antakse korraldus 6—8. roodu formeerimiseks. Hiljemini formeeriti veel 3. pataljon. Nii 2. kui 3. pataljoni toodi teiste maakondade mehed, nii et 7. polku ei saanud pidada enam Järvamaa polguks.

Hiljemini tabas 7. polku mõnigi äpardus, kuid nende ridade kirjutaja ei tunne ennast olevat kutsutud selle väeosa tööd ja tegevust hindama.

JÄRVAMAA PATALJONI OHVITSERID JA AMETNIKUD

3. VEEBRUARIL 1919. A.

	Mis ajast pataljonis	Mis ajast viimasel kohal
Pataljoni ülem leitnant K. Kanep	18. XII. 18.	18. XII. 18.
Pataljoni adjutant leitnant Narustrang	23. XII. 18.	26. XII. 18.
Pataljoni adjutandi abi lipnik Pöldsepp	16. I. 19.	16. I. 19.
Pataljoni ülema käskude täitja ohvitser leitnant Hindper	23. XII. 18.	23. XII. 18.
1. roodu ülem, leitnant Mett	19. I. 19.	19. I. 19.
roodu vanem ohvitser leitnant Kask	23. XII. 18.	12. I. 19.
roodu noorem ohvitser leitnant Uuesson	26. XII. 18.	19. I. 19.
2. roodu ülem leitnant Maurer	30. XII. 18.	30. XII. 18.
roodu vanem ohvitser lipnik Vaigo	30. XII. 18.	12. I. 19.
roodu noorem ohvitser lipnik Schmidt	23. XII. 18.	23. XII. 18.
roodu noorem ohvitser lipnik Tomingas	11. I. 19.	11. I. 19.
roodu noorem ohvitser lipnik Sepp	25. I. 19.	25. I. 19.
3. roodu ülem lipnik Treilman	23. XII. 18.	27. XII. 18.
roodu noorem ohvitser lipnik Jürgens	30. XII. 18.	30. XII. 18.
roodu noorem ohvitser lipnik Kadak	16. I. 18.	16. I. 18.
roodu noorem ohvitser lipnik Padernik	16. I. 18.	16. I. 18.
4. roodu ülem leitnant Mirka	11. I. 19.	19. I. 19.
roodu vanem ohvitser leitnant Ottan	7. I. 19.	7. I. 19.
roodu noorem ohvitser leitn. Baumann	1. I. 19.	13. I. 19.
roodu noorem ohvitser lipn. Rosenberg	2. II. 19.	2. II. 19.
5. roodu ülem lipnik Pall	21. XII. 18.	13. I. 19.
roodu vanem ohvitser lipnik Husman	23. XII. 18.	13. I. 19.
roodu noorem ohv. lipn. Sangernebo	23. XII. 18.	13. I. 19.
roodu noorem ohvitser lipnik Seitam	13. I. 19.	13. I. 19.

Tööroodu ülem lipnik Liik	23. XII. 18.	2. I. 19.
Tööroodu noorem ohvitser lipnik Berg	23. XII. 18.	19. I. 19.
Ratsa maaluurajate komando ülem lipnik Indermitte	30. XII. 18.	30. XII. 18.
Kuulipild.-kom. ülem leitnant Villup . .	11. I. 19.	19. I. 19.
Kuulipild.-kom. noor. ohv. lipn. Elken	16. I. 19.	25. I. 19.
Sidekomando ülem lipnik Reinglas . .	19. I. 19.	19. I. 19.
Pataljoni komendant leitnant Tomberg	7. I. 19.	7. I. 19.
Pataljoni vanem arst dr. P. Naaris . .	19. XII. 18.	19. XII. 18.
Majand.-jšk. ülem leitnant Alver . .	23. XII. 18.	23. XII. 18.
Kortermeister sõjav.-ametnik Riisman .	23. XII. 18.	23. XII. 18.
Püssiladu ülem sõjav.-ametnik Västrik	23. XII. 18.	23. XII. 18.
Majand.-os. asjaajaja sõjav.-am. Bach	23. XII. 18.	23. XII. 18.
Laekahoidja sõjaväeametnik Süld . .	28. XII. 18.	28. XII. 18.

Lahkunud ohvitserid

	Pataljonis teeninud	
Lipnik Piigert	25. XII. 18.	20. I. 19.
Lipnik Tuisk	11. I. 19.	28. I. 19.
Leitnant Viitmann	6. I. 19.	26. I. 19.
Leitnant Ant	6. I. 19.	12. I. 19.

HIND 60 SENTI

A

8453

156152